

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

1-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-1

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-1

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

№SI-1 (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2026-SI-1>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук (DSc), профессор

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Сабинова Умида Фархадовна
доктор социологических наук (DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD:

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.

Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.

Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмуратов Мансур Бобомуратович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Шайылдаева Асель Кокоевна
кандидат социологических наук (Кыргызстан)

Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)
Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи

Социальные структуры, социальные институты и образ жизни

Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдуғани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)
Абдулазизов Абдулвоҳид Хабибуллоевич
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.

Социология социального сознания и социального процесса.

Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

www.tadqiqot.uz решаёт задачи, предусмотренные Стратегией Узбекистана 2030, направленные на развитие науки за счёт внедрения достижений научных исследований учёных и служащих их признанию в международном научном сообществе. Так, каждой статье, опубликованной в журнале, присваивается номер DOI (Crossref). Журналы включены в международные индексные базы данных. Входит в список журналов ВАК Узбекистана.

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Жусубалиев Абдиқайым Рысбаевич
кандидат социологических наук, доцент (Кыргызстан)
Алимухамедова Нодира Ядгаровна
доктор философии по философским наукам (Узбекистан)
Каланова Сабохат Мурадовна
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)

Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Ахмедова Феруза Медетовна
доктор философии по социологическим наукам (PhD)
(Узбекистан)
Рахимбаева Дилбархон Абдулхамитовна
кандидат философских наук, доцент (Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Аликариёва Аълохон Нуриддиновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Зайтов Элёр Холмаматович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Уразалиева Гулшода Бекпұлатовна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

Жиянмуратова Гулноз Шербутаевна
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
и.о. профессор (Узбекистан)
Қаюмов Қахрамон Нозимжонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Сеитова Зухрагон Пиржановна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Абдуллаев Акмал Гадаймурадович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Доспанова Дилара Уракбаевна
кандидат филологических наук, доцент (Узбекистан)

Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Якубов Ильдар Харрасович
кандидат политических наук, доцент (Узбекистан)
Абдухалилов Абдулло Абдухамитович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МАҚОЛАДА КЕЛТИРИЛГАН ДАЛИЛЛАРНИНГ ТЎҒРИЛИГИ УЧУН МҲАЛЛИФ МАСЪҮЛДИР | АВТОР НЕСЕТ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ДОСТОВЕРНОСТЬ ФАКТОВ ИЗЛОЖЕННЫХ В СТАТЬЕ

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Сеитов А.П. СОЦИОЛОГИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДИАЛОГА МЕЖДУ ОБЩЕСТВОМ И ГОСУДАРСТВОМ.....	5
2. Rasulov Abdimumin O'ZBEKISTONDA PSIXODIAGNOSTIKA METODIKALARINING TATBIQ ETISH TARIXI..	8
3. Xusanova Xayriniso, Kamilov Farxod G'ARB DAVLATLARIDA AHOLINI IJTIMOY HIMOYALASHNING KONSEPTUAL VA INSTITUTSIONAL ASOSLARI.....	16
4. Hojiyev Zavqiddin INNOVATSION TA'LIM KLASITERI MAMLAKATNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	24
5. Yunusov Alisher YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLAR QATLAMI: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	33
6. Kadirova Xalima GLOBALLASHUV SHAROITIDA MEDIA TA'LIM VA MEDIA SAVODXONLIKNING IJTIMOY AHAMIYATI.....	40
7. Abdikadirova Nigora RAQAMLASHTIRISH VA RAQAMLI TA'LIMNING INSON SALOHİYATIGA TA'SIRI.....	46
8. Ким Лариса ВИРТУАЛЬНАЯ СОЦИОСФЕРА: ТРАНСФОРМАЦИЯ СТРУКТУРЫ И КУЛЬТУРЫ УЗБЕКСКОГО ОБЩЕСТВА.....	53
9. Islambaev Ravshan QORAQALPOG'ISTONDA YOSHLAR NORASMIY BANDLIK DINAMIKASINING IJTIMOY-IQTISODIY OMILLARI.....	60
10. Eshmanova Iroda O'ZBEK YOSHLARINING XITOIY XALQ RESPUBLIKASIDAGI MOSLASHUV JARAYONLARI.....	67
11. Ravshanbekova Xurshidabonu YANGI O'ZBEKISTONDA XALQ QABULXONALAR EVALUTSIYASINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK JIHA TLARI.....	74
12. Mirjavxarova Farida YOSH ALARNING HARBIY-PROFESSIONAL ORIENTATSIYAGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR.....	81
13. Boboyev Sherzod O'ZBEKISTONDA XAYRIYA AMALIYOTINING TARIXIY-RETROSPEKTIV TAHLILI.....	90
14. Anorboyeva Marifat YANGI O'ZBEKISTONDA URBANIZATSIYA JARAYONLARIGA DOIR NORMATIV-HUQUQIY HUIJATLARNING KONTENT TAHLILI.....	98
15. Yaxshiliqova Dildora NOGIRONLIGI BO'LGAN YOSHLARNING SOTSIAL MOBILLIK JARAYONLARIGA DOIR YONDASHUVLARNING NAZARIY TAHLILI.....	105
16. Nuralimova Gulsinoy AHOLINING ZAIF QATLAMLARIGA KO'RSATILADIGAN IJTIMOY XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.....	113
17. Mirzaaalieva Aziza SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA IJTIMOY-SIYOSIY TAHLILNING NAZARIY MUAMMOLARI.....	119

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Rasulov Abdimumin,

O'zbekiston Milliy universitei va
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi,
psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
e-mail: abdi_1970@mail.ru

O'ZBEKISTONDA PSIXODIAGNOSTIKA METODIKALARINING TATBIQ ETISH TARIXI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.21980483>

ANNOTATSIYA

Psixodiagnostika fan sifatida shakllanishi o'zining tarixiy ildizlariga ega. Fanning tarixiy ildizlari uning taraqqiyot yo'lini belgilash imkonini beradi. Bugungi kunda jahon psixodiagnostikasining rivojlanishi o'zining uzoq yillik tajribasiga tayanib baholanadi. O'z navbatida O'zbekistonda psixodiagnostikaning rivojlanishi ham jahon tajribasi tajribasi ta'sirida kechmoqda. O'zbekistonda psixodiagnostikaning rivojlanishi bo'yicha tahliliy materiallar mamlakatda amalga oshirilgan dissertatsion tadqiqotlardagi diagnostika vositalarini tatbiqi bilan bog'liq amalga oshirilgan. Psixodiagnostika metodikalarining tadqiqotlarda qo'llanish xususiyatiga ko'ra turlarga ajratilgan va ularning qo'llanish holati baholangan. O'zbekistonda psixodiagnostika tadqiqotlarining tarixiy ildizlari va olib borilgan izlanishlarga ko'ra shartli ravishda bosqichlarga ajratib ko'rsatilgan. Bu esa mazkur muammo yuzasidan alohida tadqiqot olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixodiagnostika, psixodiagnostik metodikalar, psixologik testlar, testlarni tatbiq etish tarixi, O'zbekiston psixologiyasi, psixologiya tarixi, testlarni adaptatsiya qilish, shaxs psixodiagnostikasi, intellektual salohiyat, psixologik tadqiqot metodlari, mahalliy metodikalar, dissertatsion tadqiqotlar, psixometrik talablar, ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar, diagnostik vositalar.

Расулов Абдимумин,

Национальный университет Узбекистана и
Международная Исламская Академия Узбекистана,
доктор психологических наук (DSc), профессор,
e-mail: abdi_1970@mail.ru

ИСТОРИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИХ МЕТОДИК В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

Психодиагностика имеет исторические корни в своем становлении как наука. Исторические корни науки позволяют установить путь ее развития. Сегодня развитие мировой психодиагностики оценивается, опираясь на анализ ее содержания в историческом контексте. В свою очередь на развитие психодиагностики в Узбекистане также влияет мировой опыт. Анализ развития психодиагностики в Узбекистане был проведен на основе обобщения информации о примененных диагностических инструментах в выполненных диссертациях.

Это позволило разделить используемые психодиагностические методы на типы. Кроме этого в статье предлагаются этапы психодиагностических исследований в Узбекистане.

Ключевые слова: психодиагностика, психодиагностические методики, психологические тесты, история внедрения тестов, психология Узбекистана, история психологии, адаптация тестов, личностная психодиагностика, интеллектуальный потенциал, методы психологических исследований, локальные методики, диссертационные исследования, психометрические требования, социально-психологические исследования, диагностические инструменты.

Rasulov Abdimumin,

National University of Uzbekistan and
the International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor,
e-mail: abdi_1970@mail.ru

THE HISTORY OF THE IMPLEMENTATION OF PSYCHODIAGNOSTIC METHODS IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

Psychodiagnostics has historical roots in its formation as a science. The historical roots of science make it possible to establish the path of its development. Today, the development of world psychodiagnostics is assessed, relying on its content in historical context. In turn, the development of psychodiagnostics in Uzbekistan is also influenced by the world experience. Analysis of development of psychodiagnostics in Uzbekistan was conducted based on generalization of information about diagnostical tools, used in performed dissertational studies in Uzbekistan. It allowed to divide used psychodiagnostics methods into types. Besides that stages of psychodiagnostics studies in Uzbekistan are offered in the article.

Key words: psychodiagnostics, psychodiagnostic methods, psychological tests, history of test implementation, psychology of Uzbekistan, history of psychology, test adaptation, personality assessment, intellectual potential, research methods in psychology, local methodologies, dissertation research, psychometric requirements, socio-psychological research, diagnostic tools.

KIRISH

Psixodiagnostikasiga doir izlanishlar jahon psixologiyasi (AQSh va Yevropa mamlakatlari), Sobiq Ittifoq (Rossiya va Mustaqil hamdo'stlik mamlakatlari)da olib borilgan tadqiqotdarga hamohang tarzda vatanimiz psixologiyasi (O'zbekiston Respublikasi) da muammoning o'rganilganlik holatini tadqiq etishga zarurat tug'dirmoqda. Tadqiqot doirasida olib borilgan izlanishlar va ilmiy manbalar tahlil doirasidagi yondashuvlar muammoning mamlakatimiz miqyosida tor doirada yoritishda bir oz cheklanishlarga duch kelganligidan dalolat bermoqda. Shu sababli, muammoni shaxs psixodiagnostikasi bo'yicha tadqiqot metodikalari tushunchasi o'rnida psixologik testlar yoki psixodiagnostika metodikalarni tatbiqi masalasiga aylantirgan holda yoritishni taqozo etmoqda. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonda psixologiya fani sohalari bo'yicha psixodiagnostik metodikalarning tatbiqi, o'z navbatida, shaxs psixodiagnostikasi doirasidagi metodikalarni milliy muhitga joriy etilish holatini yoritish imkonini bermoqda.

METODOLOGIYA

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, avlodlarimiz ham inson psixologiyasini tekshirish uchun o'z sharoitlari va imkoniyatlari darajasida sinov-tajribalar o'tkazganliklarining guvohi bo'lamiz. Chunki, o'z davridayoq Abu Ali Ibn Sino emotsional holatlarni tadqiq etish uchun oddiygina usul qo'llagan. Biroq, samarali taassurot qoldiruvchi psixologik ma'lumot olishga imkon beruvchi dalilni keltira olgan. U emotsiyaning inson tabiatidagi rolini quyidagi tajribada, ya'ni qo'y bilan bo'ri misolida isbotlagan edi. Tajribada ikkita qo'y alohidda bir qo'raga joylashtirilib, ozuqa bilan boqiladi. Natijada hech qanday tashqi xavfsiz holatda unda semirish imkoniyati anchagina yuqori bo'lganligi. Ikkinchi holatda esa parvarishlanayotgan qo'yning yonida ikkinchi qo'ra hosil qilinib, u yerda bo'ri

saqlanadi. Natijada bir xil parvarish qilinayotgan ikkinchi qo'ying qarshisida bo'ri turganligi sababli, uni semirish imkoniyati pasayib ketganligi va xotirjamlik bo'lmasa, ruhiy ta'sir tanada keskin o'zgarishlarga sabab bo'lishi tajriba asosida isbotlangan [14, – B.41-42]. Ushbu eksperiment o'n asrdan ortiqroq vaqt oldin amalga oshirilgan bo'lsa-da, uning mohiyatida zamonaviy psixologiyadagi ong, psixika bilan tana o'rtasidagi munosabat masalasi asoslangan.

Biz sobiq Ittifoqda testlar muammosini o'rganishga bag'ishlangan tahlillarda, aynan psixologik testlarning paydo bo'lishi emas, balki ularni tatbiq etishdagi urinishlar XX asrning 20-yillarida amalga oshirilganligi to'g'risidagi tarixiy ma'lumotni keltirgan edik. Bunda dastlabki testlarning tatbiqi aholining intellektual salohiyati masalasini tekshirish uchun A.R.Luriya tomonidan tog'li aholisi o'rtasida amalga oshirilgan tadqiqotlar bilan bog'liqdir [3, – B.47-49]. Bu psixologik tadqiqotlarning dastlabki bosqichi sanaladi. Testlarning tatbiq etilishi bolalarning aqliy taraqqiyotdan ortda qolishiga bog'liq ma'lumotlar qayd etilganligi bilan xarakterlanganligi, ularning sababi, bolalarning fiziologik, ijtimoiy rivojlanishiga bog'liq omillarning o'rni orqali tushuntirilgan. Ushbu xoslik faqat Osiyo mintaqasidagi ishchi-dehqon aholisi uchun emas, balki butun Ittifoqdagi boshqa millat vakillariga ham xosligi ta'kidlangan edi [2].

ASOSIY QISM

Biz Respublikamizda psixologik testlar va metodikalarning tatbiq etilishi va ularning psixologik amaliyotda qo'llanilishi borasidagi tarixiy manbalarga murojaat qilishimiz, anchagina manbalarda cheklanishimizga sabab bo'ldi. Bu esa psixologik testlar tarixiy ildizlari tahlil etishga ehtiyoj tug'ildi. Ammo testlarning paydo bo'lishi borasidagi jahon amaliyoti tarixida sinov-tekshiruv masalalari turli xil ko'rinishlarda gavalanganligini e'tirof etishimizga to'g'ri keldi.

Ammo, zamonaviy psixologiyada testlarning tatbiq etilishi holatini mamlakatimiz miqyosidagi ahvoli Sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan davrda shubhasiz, uning tarixida yuz bergan barcha yutuqlar va yo'qotishlar bilan chambarchas bog'liq. Sobiq Ittifoqda psixodiagnostika metodikalarining tatbiq etilishidagi siyosiy tazyiq ta'siri XX asrning 70-yillariga qadar davom etib, mazkur yo'nalishning rivojlanishida keskin regressiyani keltirib chiqqanligi sir emas [2, – B.86-90]. Bu holat psixodiagnostikaning O'zbekistonda rivojlanishi tarixi uchun ham xosdir. Ammo o'tgan asrning 70-yillarida psixologik testlarni erkin tatbiq etishga berilgan ruxsat tufayli ularni shakllantirish va foydalanish masalasining ta'siri ham respublikamizni chetlab o'tmadi. 1972-yilda Respublikamizda Toshkent davlat universiteti tarkibida "Psixologiya" bo'limining ochilishi va psixologlar tayyorlashning yo'lga qo'yilganligi katta yutuq sanaladi. Bu holat mamlakatimizga zamonaviy psixologiya bo'yicha mutaxassislar tayyorlash va ilmiy tadqiqotlar olib borishga qo'yilgan qadam hisoblanadi.

Agar psixologik testlarning XX asrning 80-90-yillardagi tatbiqiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ular umumiy psixologik, psixodiagnostik, sotsial psixologik, etnopsixologik va pedagogik va yosh psixologik xarakterda o'rganila boshlandi. Bu davrda psixologik tadqiqotlarda yuqorida sanab o'tilgan testlardan tashqari, Spilberg-Xanin metodikasi (E.G'.G'oziev) [13], G.Yu. Ayzenkning intellektni o'rganish testi (E.G'.G'oziev, R.Yu.Toshimov) [1; 6], DJ.Ravenning "Progressiv matritsalar" testi (B.R.Qodirov), Ya.Yerasik testi, Qiziqishlar xaritasi, ustanovkalar va kasbiy yo'nalganlik metodikalari (B.R.Qodirov) [11; 15], oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan Alyoshin testi (G'.B.Shoumarov [8], B.Umarov [7] va boshqa metodikalarni moslashtirish hamda tatbiq etish ishlari yo'lga qo'yilganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Shuningdek, psixologik testlarni tatbiq etish va ularni moslashtirish borasida respublikamizda olib borilgan ishlar 1996-yilda Respublika tashxis Markazining tashkil etilishi va uning viloyatlardagi bo'limlarini ochilishi, mamlakat talaba tanlovida test tizimi joriy etilishi ham bu sohada yutuq sanaladi.

XX asrning 90-yillari va XXI asrda esa psixologik testlarning tatbiqi mamlakatimiz psixologlari tomonidan mustaqil amalga oshirila boshlandi. Testlarning yaratish va ularni amaliyotda qo'llashning yo'lga qo'yilishini O'zbekiston Mudofaa vazirligi qoshida psixologik markaz, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining psixofiziologik laboratoriyalari faoliyatining tashkil qilinganligi bilan bog'lash mumkin.

Psixologik testlarni tatbiq etilishi va ularning rivojlanishi tarixini Respublikamizdagi holatiga e'tibor qaratishimiz bugungi kunda qo'llanilayotgan psixodiagnostik metodikalar testlar, so'rovnomalar bilan bog'liq tahliliy materiallar to'plash imkoniyatini keltirib chiqardi. Biz ushbu masalaga to'xtalishimizdan oldin Respublikamiz olimlari tomonidan yaratilgan testlarning ayrimlarini sanab o'tishimizga to'g'ri keladi. Professor E.G'.G'ozieviing "Shaxsning irodaviy sifatlarini testi" (M.V.Chumakov metodikasining modifikatsiyalashtirilgan shakli), "Fidoyilik xislatini baholash" shkalasi, "Barkamol insonni baholash" testi, "Vatanparvarlik xis-tuyg'usini baholash", "Muloqotmandmisiz" (V.F.Ryaxovskiy so'rovnmasining moslashtirilgan shakli) [13], E.G'.G'oziev, Sh.Usmoivalarning jahon psixologiyasidagi intellekt testlari bo'yicha to'plami [12] va professor B.R.Qodirovning "Sinf zukkolarini tanlash metodikasi", "Kasbiy yo'nalganlikni aniqlash" (K.B.Qodirov) [11], Iqtidorli bolalarning birlamchi tanlov metodikalari ("100 ta so'z" va "50 ta jumla" savodxonlik testlari) (B.R.Qodirov) [10] ushbu testlarning jumlasidandir. Psixologik testlarni moslashtirishdan shakllantirish bosiqichiga o'tganligini mamlakatimizda psixologik testlar tarixida o'sish yuz berganligidan dalolatdir.

Tadqiqotimizda 1992-2020-yillar oralig'ida bajarilgan psixologiya fanlari nomzodi, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasi uchun bajarilgan dissertatsiyalar holati tahlil qilindi. O'tgan davrda Respublika miqyosida qo'llanilgan metodikalarning holati mamlakatimizda bajarilgan psixologiya fani sohalari bo'yicha dissertatsiyalarning tatbiq qilinishiga ko'ra 300 ta metodika qo'llanilganligi aniqlandi. Bu natijalar O'zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat pedagogika universiteti Axborot resurs markazlaridagi psixologiya fani ixtisosliklari bo'yicha bajarilgan dissertatsiyalar bilan tanishish asosida ushbu tahliliy materiallar qo'lga kiritildi. Ulardan 117 tasi 1992-yildan 2017-yilgacha, 183 tasi esa 2017-2020-yillar oralig'idagi tadqiqotlarda foydalanilganligi ma'lum bo'ldi [4].

Mamlakatimizda 1992-2017-yillar oralig'ida amalga oshirilgan dissertatsiyalarda 117 ta, 2017-2019-yilda esa 40 ta dissertatsion tadqiqotlarda 183 ta turli xil darajadagi metodikalardan foydalanilganligi aniqlandi. Har ikkala bosqichga xos bo'lgan metodikalarning umumiy ko'rsatkichi 300 tani tashkil qildi [4].

Biz ushbu metodikalarni klassifikatsiyalagan holda ularning quyidagicha guruhlarga ajratildi (1-jadval).

Respublika miqyosidagi tadqiqotlarda qo'llanilgan barcha turdagi metodikalarning eng asosiy qismi boshqa milliy-madaniy muhitlarda yaratilgan metodikalar bo'lib, mahalliy sharoitda shakllantirilganlarining holati ancha quyi darajada (39 ta) ekan, ya'ni ular barcha tatbiq qilingan metodikalarning 13 foizini tashkil qilmoqda.

Bundan ko'rinadiki, tadqiqotlarda mahalliy psixologlar tomonidan metodikalarni shakllantirish masalasiga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligidan dalolat beradi.

1-jadval

O'zbekistonda 1992-2020-yillarda amalga oshirilgan dissertatsion tadqiqotlarda qo'llanilgan metodikalarning holati

№	Metodikalarning turlari	Yillar bo'yicha			Metodikakalarning ulushi (%)
		1992-2017 yy.	2017 dan hozigi kungaacha	1992-hozirgi kungacha	
1.	Shaxs qirralari, tiplari, qadriyatlar, yo'nalganligi, ustanovkalari va qiziqishlari	27	43	70	23,33

	o'rganishga mo'ljallagan metodikalar				
2.	Shaxslararo munosabatlarni o'rganish metodikalari	5	5	10	3,33
3.	Shaxsning motivatsiya, emotsiya va irodaviy sohalarini tadqiq qilish metodikalari	25	36	61	20,33
4.	Shaxsning kognitiv sohasini tadqiq qilish metodikalari	6	19	25	8,34
5	Sotsial psixologik tadqiqot metodikalari (sotsial adaptatsiya, ijtimoiy ustanovkalar, oilaviy munosabatlar va qadriyatlarni)	19	37	56	18,70
6	Ijtimoiy psixologik so'rovnomalar (mahalliy olimlar tomonidan shakllantirilgan	12	15	27	9,00
7	Proektiv metodikalar	9	8	17	5,60
8	Sotsiometriya	1	1	2	0,70
9	Faoliyat uslublari, faoliyat sohalarini va kasb tanlashni o'rganishga mo'ljallagan metodikalar	5	4	9	3,00
10	Anketalar	8	15	23	7,66
	Jami	117	183	300	

Barcha turdagi psixodiagnostika metodikalarining salmog'iga ko'ra eng ko'p tatbiq qilinganlari toifasiga "Shaxs qirralari, tiplari, qadriyatlari, yo'nalganligi, ustanovkalari va qiziqishlari o'rganishga mo'ljallagan metodikalar" guruhi bo'lib, ular 23,33 foiz, "Shaxsning motivatsiya, emotsiya va irodaviy sohalarini tadqiq qilish metodikalari" 20,33 foiz, "Sotsial psixologik (sotsial adaptatsiya, ijtimoiy ustanovkalar, oilaviy munosabatlar va qadriyatlarni) tadqiq qilish metodikalari" esa 18,70 foiz ulushiga ega. Tatbiq etish ko'rsatkichi past bo'lgan metodikalar toifasiga "Sotsiometriya" kiritish mumkin (0,70 foiz).

Shuningdek, dissertatsiya ishlari bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarda mahalliy olimlar tomonidan shakllantirilgan metodikalarning ko'p qismini "Ijtimoiy psixologik so'rovnomalar" (7,66 foiz) tashkil etdi. Bu esa ko'proq ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda shakllantirilgan diagnostika vositalari sanaladi.

Oxirgi yigirma yillik ichida mamlakatimizda olib borilgan tadqiqotlar va shakllantirilgan ilmiy adabiyotlarda metodikalarning ishlab chiqish holatiga daxldor sanoqli manbalarni keltirish mumkin.

Masalan, professor B.R.Qodirov tomonidan iqtidorli bolalarning birlamchi tanlovi metodikalari yo'nalishida "Sinf zukkolarini tanlash metodikasi", "Savodxonlik testlari" ("100 ta so'z" testi, "50 ta jumlar" testi) [10], P.S.Ergashev tomonidan "Simmetriya hissi darajasini tashxis qilish metodikasi ("Barron-Welsh Art Scale")" bo'yicha natijalarni qayta ishlash tizimi modifikatsiya qilingan va "Simmetriyaning bosqichli shkalasi" ishlab chiqilganligi (P.S.Ergashev) [9], tadqiqotchi Z.Rasulova tomonidan shakllantirilgan "Oila-nikoh masalalari" assotsiativ so'rovnomasi [5] shular jumlasidandir.

Bizning e'tiborimizni tortadigan yana bir jihati-bu psixologik tadqiqotlarda diagnostika metodikalarining tatbiq etilishi va ularning qo'llanilish darajasini tahlil bo'ldi. Biz 156 ta dissertatsiyalarda qo'llanilgan tadqiqot metodikalari bilan tanishib ularning tizimlashtirishga harakat qildik. Ularning holati xususidagi ma'lumot navbatdagi 2- jadvalda keltiriladi.

Metodiklarning tadqiqotlarda qo'llanilishi bo'yicha G.Yu.Ayzenk metodikasi 13 (0,76) marta foydalanganligi bilan eng yuqori reyting ko'rsatkichiga ega bo'ldi. "Shaxs xarakterining aksentuatsiyasini aniqlash" (K.Leongard) metodikasi esa 12 (0,70) ta dissertatsion tadqiqotlarda foydalanilgan.

2-jadval.

Psixologik tadqiqotlarda qo'llanilgan shaxs psixodiagnostikasi metodikalarining (so'rovnomasi) qo'llanish holatiga ko'ra ranjirovkasi*

№	Metodikaning nomi	Tatbiq etilganlik holati	Koeffitsient
1.	"Ekstraversiya, introversiya va neyrotizmni o'rganish" so'rovnoma (G.Yu. Ayzenk)	13	0,76
2.	Shaxs xarakterining aksentuatsiyasini aniqlash (K.Leongard)	12	0,70
3.	"16 omilli shaxs so'rovnoma" (R.B, Kettell)	10	0,5
4.	Dj.Raven testi	8	0,47
5.	T.Liri metodikasi	7	0,41
6.	Psixodiagnostik test (L.T.Yampolskiy)	7	0,41
7.	Shaxs bilan bog'lik xavotirlanishni o'rganish metodikasi" (A.M.Prixojan);	6	0,35
8.	Spilberger-Xanin metodikasi	6	0,35
9.	V.V.Stolin metodikasi	5	0,29
10.	Teylor metodikasi	5	0,29
11.	Shaxsning individualligini o'rganishga qaratilgan so'rovnomasi (E.G'.G'oziev va R.Toshimov)	5	0,29
12.	"Shaxs kadriyatlarining yunalganligini aniqlash" (I.G.Senin)	5	0,29
13.	M.Yu.Orlov, A.Mexrabian, E.G'.G'oziev metodikalari	4	0,23
14.	Yoshlarni kasbga yo'naltirish so'rovnoma (B.R.Qodirov)	4	0,23
15.	Dembo-Rubinshteyn metodikasi	3	0,17
16.	"O'smir o'quvchilarda xavotirlanishga beriluvchanlik darajasini aniklash so'rovnoma" (Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbaeva)	2	0,11
17.	MMPI va uning modifikatsiyalari	2	0,11
18.	K.Yung testi	1	0,05

*Izoh: *Tadqiqotlarda qo'llanilganlik holati yuzasidan.*

Qolgan to'rtlikka kiruvchi metodikalarining ulushi bir necha metodikalarda bir xillikni tashkil etganligi asosida taqdim etildi. R.B.Kettell 16 RG' so'rovnoma esa 10 marta (0,50) tadqiqot metodikasi sifatida foydalanilgan. Shaxslik so'rovnoma tashqari keng ko'lamda Dj.Ravenning "Progressiv matritsalar" testi 8 (0,41) marta tadqiqot ishida metodika sifatida tatbiq qilingan. Mahalliy muhitda yaratilgan metodikalar ulushi haqida so'z borganda "Shaxsning individualligini o'rganishga qaratilgan so'rovnomasi (E.G'.G'oziev va R.Toshimov) 5 marta (0,29), "Yoshlarni kasbga yo'naltirish so'rovnoma" (B.R.Qodirov) 4 marta (0,23) hamda "O'smir o'quvchilarda

xavotirlanishga beriluvchanlik darajasini aniklash so‘rovnomasi” (Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbaeva) 2 marta (0,11) tatbiq etilganligi kuzatildi.

Biz yuqoridagi holatlardan kelib chiqqan holda O‘zbekistonda testlarning tatbiq etilishi bilan bog‘liq tarixini quyidagicha besh davrga shartli ajratishimizga to‘g‘ri keldi (3-jadval).

3-jadval

O‘zbekistonda psixologik testlarni qo‘llanilish tarixining davrlanishi

Davr	Xususiyatlari
I (XX asrga qadar)	To‘liq fan sifatida shakllanmagan, ammo ayrim psixologik xarakterdagi tajribalarni amalga oshirilishi
II (XX asrning 20-30-yillari)	Psixologik tajribalar o‘tkazilishi, ammo mustaqil tadqiqotlar olib borilmagan. Psixologik testlar tubjoy aholisining o‘rganishga yo‘naltirilgan
III (XX asrning 50-90 yillari)	O‘zaro ilmiy aloqalarning yo‘lga qo‘yilishi, tadqiqot ishlarining olib borilishi, psixologik testlarni mahalliy sharoitga olib kirilishi, ularni moslashtirish ishlarini yo‘lga qo‘yilishi
IV (XX asrning 90-yillari)	Mustaqil faoliyatning amalga oshirilishi, psixologik testlarning joriy etilishi, dastlabki psixologik testlar to‘g‘risidagi maqola va qo‘llanmalarining chop etilishi. Tashxis Markazi faoliyatining yo‘lga qo‘yilganligi.
V (2000-2019 yillar)	Psixologik testlarni qo‘llashda keskin burilishning yuz berganligi, yangi metodikalar shakllantirilayotganligi va ularni tadqiqotlarda qo‘llanilishi

O‘zbekistonda psixodiagnostikaning rivojlanishi bo‘yicha tadqim qilingan ushbu namuna shartli tarzda amalga oshirildi. Bu boradagi izlanishlarni keng ko‘lamda amalga oshirish lozim bo‘ladi.

XULOSA

1. Psixodiagnostikaning tarixiy ildizlari chuqur va ko‘p bosqichlidir. O‘zbekiston hududida inson psixikasini o‘rganishga doir ilk qarashlar va tajribalar qadimiy davrlarga, jumladan, Abu Ali ibn Sino ilmiy merosiga borib taqaladi. Bu holat psixodiagnostikaning milliy ilmiy an‘analari mavjudligini ko‘rsatadi.

2. Psixodiagnostik metodikalarning tizimli tatbiqi XX asrda shakllangan. Ayniqsa, XX asrning 20-yillaridan boshlab psixologik testlar amaliyotga kiritila boshlangan va bu jarayon A.R. Luria tadqiqotlari bilan bog‘liq holda ilmiy asoslangan bosqichga o‘tgan.

3. Siyosiy va ijtimoiy omillar psixodiagnostika rivojiga ta‘sir ko‘rsatgan. Sobiq Ittifoq davridagi siyosiy cheklovlar psixodiagnostika metodikalarining rivojlanishini sekinlashtirgan bo‘lsa-da, 1970-yillardan boshlab ularni qayta tiklash va keng tatbiq etish jarayoni boshlangan.

4. Mustaqillikdan keyin psixodiagnostika sohasida jadal rivojlanish kuzatildi. Respublikada tashxis markazlari, psixologik xizmatlar va ilmiy tadqiqotlar tizimining shakllanishi psixodiagnostik metodikalarni amaliyotga keng joriy etish imkonini berdi. Bu davrda metodikalarni moslashtirishdan ularni mustaqil yaratish bosqichiga o‘tish kuzatildi.

5. Mahalliy psixodiagnostik metodikalar ulushi hali ham yetarli emas. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, amaliyotda qo‘llanilayotgan metodikalarning katta qismi xorijiy manbalarga asoslangan bo‘lib, mahalliy muhitga mos, milliy xususiyatlarni hisobga olgan metodikalarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa bo‘lib qolmoqda

Adabiyotlar/ Literatura/ References:

1. Айзенк Г., Айзенк М. Исследования человеческой психики / Пер. А.Озерова. – М: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.

2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: учебник для вузов / Л.Ф.Бурлачук. – СПб.: Питер, 2006. – 351 с.
3. Лурия А.Р. Культурные различия и интеллектуальная деятельность//Этапы пройденного пути: Научная автобиография. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 47-69.
4. Расулов А.И. Шахс психодиагностикаси методикаларининг илмий-амалий асослари: психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Тошкент, 2020. – 280 б.
5. Расулова З.А. Ўзбекларда оила-никоҳ анъаналарининг ижтимоий ва этник психологияси: Психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 70 б.
6. Тошимов Р.Ю., Фозиев Э.Ф. Психодиагностика ва амалий психология. – Тошкент: ЎзМУ, 2004. – 132 б.
7. Умаров Б.М. Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари: психология фанлари докт. диссертацияси. –Тошкент, 2009. – 360 с.
8. Шоумаров Ғ.Б. Оилага психологик ёрдам кўрсатиш асослари. – Тошкент, 2014. – 201 б.
9. Эргашев П.С. Симметрия ҳисси феноменологик таҳлили, диагностикаси ва коррекцияси: психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. –Тошкент, 2019. – 63 б.
10. Қодиров Б.Р. Иқтидорли болаларнинг бирламчи танлови методикалари. –Тошкент, 2014. – 76 б.
11. Қодиров Б.Р., Қодиров К.Б. Касбий ташҳиси методикалари тўплами //Амалиётчи психологлар учун методик қўлланма. – Тошкент: ЎзМУ, 2003. – 94 б.
12. Ғозиев Э.Ғ., Усмонова Ш. Интеллект психологияси. – Тошкент: Университет, 1996.- 47 б.
13. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. – Тошкент: “Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2010. – 542 б.
14. Ярошевский М.Г. История психологии: От античности до середины XX века: учеб. пособие для вузов / М.Г.Ярошевский. – 2-е изд. – М.: Академия, 1997. – 416 с.
15. Raven J. The Raven’s progressive matrices: change and stability over culture and time // Cognitive Psychology. – 2000. – Т. 41, № 1. – S. 1-48.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000